

Костянтин Олександрович БЕЗНОС

аспірант, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-0908>

e-mail: konstantinbats@gmail.com

КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВ ПАЦІЄНТА У СФЕРІ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті досліджено підходи до класифікації прав пацієнта з подальшою побудовою класифікації, що враховує особливості сфери надання психіатричної допомоги. Автор аналізує чинне законодавство України та виводить дві одновимірні класифікації: залежно від виду надання психіатричної допомоги (психіатричний огляд, амбулаторна та стаціонарна) та залежно від порядку надання психіатричної допомоги (загальний – добровільний та спеціальний – примусовий). Особливу увагу приділено правам пацієнта, що отримує стаціонарну психіатричну допомогу, а також правам пацієнтів, що отримують її примусово. Запропоновано об'єднання двох вищезгаданих класифікацій, що дасть змогу створити багатовимірну класифікацію прав, яка уможливіє комплексно аналізувати різноманітні аспекти психіатричної допомоги в контексті цивільно-правових відносин.

Ключові слова: права пацієнта, психіатрична допомога, класифікація прав пацієнта, примусова психіатрична допомога, правовий статус пацієнта, види надання психіатричної допомоги

ВСТУП

Загалом права та інтереси осіб, що мають психічні розлади, підлягають особливому нагляду та захисту з боку держави, оскільки вони належать до найбільш незахищених верств населення. Особливо актуальним це питання стає в контексті значного збільшення кількості осіб, що мають психічні розлади, що спочатку спричинено пандемією коронавірусної хвороби, а потім набуло свого піку через повномасштабне вторгнення росії в Україну. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі - ВООЗ) на 2023 рік, в Україні близько 10 мільйонів людей мають ризик психічних розладів [1]. Вже зараз можна прогнозувати, що ця кількість буде невпинно зростати.

Таке зростання кількості осіб із психічними розладами стає серйозним викликом не тільки для сфери охорони здоров'я, а й для держави загалом. Значний попит на психіатричні послуги вимагає від держави забезпечення відповідних ресурсів, зокрема фінансових, кадрових та організаційних, що може призвести до значного навантаження на соціальну та медичну інфраструктуру. Ця ситуація може спричинити кризу державного масштабу, адже психічне здоров'я громадян є важливим чинником стабільності суспільства, а переважну більшість наявних досліджень зосереджено на загальних аспектах прав пацієнтів, оминаючи права осіб, яким надається психіатрична допомога.

Питання класифікації прав пацієнта стало предметом наукових досліджень таких науковців, як Ю.А. Козаченко, Г.А. Миронова, М.Ю. Щирба, С.Б. Буцела, І.Я. Сенюта, Р.О. Стефанчук, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко та ін. Водночас комплексні дослідження та систематизація прав пацієнтів у сфері надання психіатричної допомоги залишаються недостатньо розробленими.

Цю роботу покликано заповнити цю прогалину шляхом аналізу та систематизації прав пацієнтів, яким надається психіатрична допомога, з урахуванням особливостей цієї сфери медичної допомоги.

МЕТА статті – аналіз загальних підходів до класифікації прав пацієнта з подальшим розробленням спе-

цифічної класифікації прав пацієнтів у сфері надання психіатричної допомоги, що враховує правовий статус пацієнта, організаційно-правові особливості, а також нормативно-правові категорії, що регулюють цей вид медичної допомоги.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття базується на аналізі праць вітчизняних науковців та положень чинного законодавства України. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу та дедукції, а також спеціальні юридичні методи, зокрема формально-юридичний та системно-структурний.

РЕЗУЛЬТАТИ

Предметно аналізуючи права пацієнта, насамперед доцільно визначити, хто є пацієнтом, та розглянути наявні підходи до класифікації його прав. Це дасть змогу створити концептуальну основу для подальшого дослідження особливостей прав пацієнта у сфері надання психіатричної допомоги та класифікувати їх.

Відповідно до законодавства України пацієнтом вважається фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою чи медичною послугою, або якій така допомога чи послуга надається [2].

На основі цього визначення можна виокремити кілька ключових аспектів: 1) пацієнтом є виключно людина (фізична особа); 2) статус пацієнта набувається особою, яка звернулася за медичною допомогою чи послугою, зокрема реабілітаційною; 3) особа може стати пацієнтом і без звернення, а за фактом отримання відповідної допомоги чи послуги; 4) надання медичної допомоги здійснюється суб'єктами господарювання, які отримали ліцензію на провадження відповідної діяльності. Це можуть бути заклади охорони здоров'я всіх форм власності або фізичні особи – підприємці, що відповідають вимогам Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [3].

Так, пацієнт є особливим учасником цивільних правовідносин наділений спеціальним правовим статусом та має додаткові права й обов'язки порівняно із загальними правами осіб у сфері охорони здоров'я [4, с. 71].

У сфері надання медичної допомоги права пацієнтів класифікуються за різними критеріями. Зокрема, права відповідно до правового статусу поділяють на: права осіб із загальним правовим статусом пацієнта, тобто права, що належать усім пацієнтам без винятку; права осіб із родовим правовим статусом, характерні для окремих категорій пацієнтів; а також права, які притаманні пацієнтам з індивідуальним статусом, що визначаються специфікою конкретного випадку [5, с. 193].

Найпоширенішими класифікаціями прав пацієнта серед науковців є поділ на абсолютні та відносні права [6, с. 59-60], загальні та спеціальні [7, с. 5, 8]. Причому кожен з дослідників застосує різну оптику та визначення, зокрема того, що саме розуміється під загальними, спеціальними, абсолютними та відносними правами.

Варто зазначити, що у наукових дослідженнях зазвичай немає чіткої систематизації та класифікації прав пацієнтів, які отримують психіатричну допомогу. Зазвичай ці права розглядаються в контексті прав, що стосуються окремих (спеціалізованих) видів медичної допомоги.

Спираючись на наявні наукові розробки та розширивши коло досліджуваних нормативно-правових актів, ми пропонуємо класифікацію прав пацієнтів залежно від виду та порядку надання психіатричної допомоги. Такий підхід базується не лише на логіко-позитивістських засадах, але й застосовує формально-юридичну методологію, що враховує нормативні категорії «вид» та «порядок» психіатричної допомоги, закріплені у спеціалізованому законодавстві. Такий підхід дає змогу забезпечити систематичний та юридично обґрунтований аналіз прав пацієнтів у зазначеній сфері.

Поділяючи права пацієнта залежно від виду надання психіатричної допомоги, ми застосовуємо вже наявні напрацювання С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, І.Я. Сенюти та В.С. Гербут, які розглядали суспільні відносини, пов'язані з видами надання психіатричної допомоги [8, с. 487; 9, с. 419-422].

Отже, права пацієнта можна класифікувати залежно від виду надання психіатричної допомоги, кожний з яких характеризується організаційно-правовими особливостями. До них входять: психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога, стаціонарна психіатрична допомога.

Важливо наголосити на тому, що психіатричний огляд має два виміри: з одного боку, він є самостійним видом психіатричної допомоги, що визначений законодавством та наділений власними організаційно-правовими особливостями; а з іншого – постає інтегральним елементом, що входить до складу амбулаторного та стаціонарного надання психіатричної допомоги. У цьому контексті огляд є важливою частиною ширшого процесу профілактики, діагностики та лікування психічних розладів.

Для кожного вище переліченого виду психіатричної допомоги характерні специфічні права пацієнта. Наприклад, для психіатричного огляду унікальними є: право на альтернативний та повторний психіатричний огляд (абз. 12 ч. 3 ст. 25 ЗУ «Про психіатричну допомогу», ч. 9 Постанови № 651 від 18.04.2022) [10; 11] та право на об'єктивність психіатричного діагнозу, що базується виключно на медичних критеріях (ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про психіатричну допомогу») [10].

Аналіз чинного законодавства свідчить, що обсяг

спеціальних, притаманних виключно до амбулаторного надання психіатричної допомоги прав пацієнта, є значно вужчим порівняно з передбаченим колом прав осіб, які перебувають на стаціонарному лікуванні. Це зумовлено тим, що пацієнти, які отримують психіатричну допомогу амбулаторно зазвичай мають можливість самостійно задовольняти свої фізіологічні та соціальні потреби, тоді як пацієнти стаціонарних закладів потребують забезпечення спеціалізованих організаційних, матеріально-технічних та правових умов для реалізації їхніх прав.

Стаціонарна форма надання психіатричної допомоги охоплює не лише діагностику, лікування та медико-соціальну реабілітацію, але й передбачає постійний догляд і нагляд за пацієнтами, що зумовлено тривалим перебуванням у спеціалізованих медичних закладах. До прав пацієнта, якому надається стаціонарна психіатрична допомога належать: право на гідні умови тримання у стаціонарі, право на дозвілля, релігійні обряди та освіту, право на доступ до засобів масової інформації та медіа, право на приватність, право свободи спілкування та відвідування, право купувати та використовувати предмети повсякденного вжитку.

Сфера надання психіатричної допомоги є особливо чутливою до втручань у права людини, зокрема через поширене застосування примусових заходів надання медичної допомоги. У цій галузі часто виникає необхідність обмеження прав та свобод пацієнта для захисту їхніх інтересів або забезпечення безпеки оточуючих. Подібний порядок надання психіатричної допомоги в законодавстві називається примусовим наданням психіатричної допомоги. Примусове надання психіатричної допомоги може відбуватися як в контексті кримінально-правових відносин, так і цивільно-правових.

Обумовлено це тим, що законодавець передбачає, що примусові заходи медичного характеру в рамках кримінально-правових відносин може бути застосовано судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення; 3) які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ст. 93 Кримінального кодексу України) [12].

Натомість у цивільно-правовому контексті примусову психіатричну допомогу може бути застосовано до осіб, які не здатні самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, що забезпечує їх життєдіяльність, або ті, кому надання психіатричної допомоги необхідне для запобігання значній шкоді здоров'ю через погіршення психічного стану [10].

Так, ми можемо встановити таку класифікацію прав пацієнта, що залежить від порядку надання психіатричної допомоги: загальний (добровільний) порядок та спеціальний (примусовий) порядок.

Коли ми говоримо про загальний (добровільний) порядок надання психіатричної допомоги, ми маємо на увазі таку модель, в рамках якої пацієнт зберігає значний рівень автономії у прийнятті рішень стосовно свого лікування. Зокрема, до прав, що характеризують цей порядок, належать: право на згоду медичного втручання, право на відмову від медичного втручання, право на вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я, право

на вибір методики лікування та індивідуального плану, право залишити заклад охорони здоров'я.

Водночас пацієнт, якому надається психіатрична допомога в спеціальному (примусовому) порядку, має розширене коло прав, що стосуються зміни чи припинення порядку надання психіатричної допомоги. Ці права спрямовано на забезпечення захисту пацієнта від можливих посягань на його права та свободи, включаючи: право оскарження рішення про примусову госпіталізацію; право бути присутнім на розгляді справи, що стосується примусового надання психіатричної допомоги; право на безоплатну правничу допомогу на розгляді справи, що стосується примусового надання психіатричної допомоги; право клопотати про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; право клопотати про випуск; право доступу до незалежних компетентних осіб

чи органів, які можуть надати їм сприяння в осмисленні та реалізації їх прав як пацієнта.

ВИСНОВКИ

Отже, на підставі проведеного наукового дослідження можна зробити висновок, що класифікація прав пацієнта у сфері надання психіатричної допомоги повинна ґрунтуватися на двох основних критеріях: порядку надання психіатричної допомоги (загальний – добровільний та спеціальний – примусовий) і виду надання психіатричної допомоги (психіатричний огляд, амбулаторне та стаціонарне). Об'єднання цих двох одновимірних класифікацій – порядку та виду надання психіатричної допомоги – дає можливість створити багатовимірну класифікацію прав пацієнтів, що дає змогу комплексно аналізувати різноманітні аспекти психіатричної допомоги у контексті цивільно-правових відносин.

Список використаних джерел

1. В Україні близько 10 мільйонів людей мають ризик психічних розладів - ВООЗ. *Укрінформ*, 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3904969-v-ukraini-blizko-10-miljoniv-ludej-maut-rizik-psihicnih-rozladiv-vooz.html>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
3. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. ст. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
4. Lisnycha O. Patients' Rights in International Documents and National Legislation of Ukraine. *Knowledge • Education • Law • Management Nauka • Oświata • Pravo • Zarządzenie*. 2020. № 4 (32), vol. 2. pp. 69–75. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.14>
5. Щирба М.Ю. Правовий статус пацієнтів: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Луцьк, 2020. 509 с.
6. Myronova G.A. Absolute human rights in the field of healthcare: legal grounds for restriction. *Medicine Pravo*. 2021. № 2 (28). pp. 57–70. URL: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2021.02.057>
7. Галай В.О. Реалізація прав людини та громадянина в контексті захисту прав пацієнта: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
8. Медичне право / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С.Б. Булеци; д-ра юрид. наук, доц. М.В. Менджул. Ужгород, 2021. 720 с.
9. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України. Київ, 2008. 507 с.
10. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
11. Міністерство охорони здоров'я України. Наказ "Про затвердження Порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин" від 18 квітня 2022 р. № 651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0648-22#Text>
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

References

1. About 10 million people in Ukraine are at risk of mental disorders – WHO. *Ukrinform*, 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3904969-v-ukraini-blizko-10-miljoniv-ludej-maut-rizik-psihicnih-rozladiv-vooz.html> (in Ukrainian).
2. Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Protection: Law of Ukraine from November 19, 1992, No. 2801-XII. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1993. No. 4. art. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian).
3. On State Financial Guarantees of Medical Service for the Population: Law of Ukraine from October 19, 2017, No. 2168-VIII. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. No. 5. art. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (in Ukrainian).
4. Lisnycha O. Patients' Rights in International Documents and National Legislation of Ukraine. *Knowledge • Education • Law • Management Nauka • Oświata • Pravo • Zarządzenie*. 2020. № 4 (32), vol. 2. pp. 69–75. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.14>
5. Shchyrba M. Yu. Legal Status of Patients: Theoretical and Legal Research: dis. ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Lutsk, 2020. 509 p. (in Ukrainian).
6. Myronova G.A. Absolute human rights in the field of healthcare: legal grounds for restriction. *Medicine Pravo*. 2021. № 2 (28). pp. 57–70. URL: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2021.02.057>
7. Halai V. O. Realization of Human Rights and Citizenship in the Context of Patient Rights Protection: Theoretical and Legal Aspect: dis abstract ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Kyiv, 2010. 20 pp (in Ukrainian).
8. Medical Law / ed S.B. Buletsa; M.V. Mendzhul. Uzhhorod, 2021. 720 pp (in Ukrainian).
9. Stetsenko S.H., Stetsenko V.Yu., Senyuta I.Ya. Medical Law of Ukraine. Kyiv, 2008. 507 pp (in Ukrainian).
10. On Psychiatric Care: Law of Ukraine from February 22, 2000, No. 1489-III. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of*

Ukraine. 2000. No. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (in Ukrainian).

11. Ministry of Health of Ukraine. Order "On Approval of the Procedure for Preliminary, Periodic, and Extraordinary Psychiatric Examinations, including for Psychoactive Substance Use" from April 18, 2022, No. 651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0648-22#Text> (in Ukrainian).

12. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. No. 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian).

Kostiantyn BEZNOS

postgraduate student, Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F.H. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-0908>

e-mail: konstantinbats@gmail.com

CLASSIFICATION OF PATIENT RIGHTS IN THE FIELD OF PSYCHIATRIC CARE

Introduction. The rights and interests of individuals with mental disorders require special oversight and protection by the state, as they are among the most vulnerable groups in society. This issue has become particularly relevant due to the significant increase in the number of individuals with mental disorders, initially triggered by the COVID-19 pandemic and further exacerbated by Russia's full-scale invasion of Ukraine. According to the World Health Organization (WHO), approximately 10 million people in Ukraine are at risk of mental disorders as of 2023, and this number is expected to continue growing. The growing demand for psychiatric services challenges healthcare systems and requires substantial resources. This paper addresses the classification of patient rights within the context of psychiatric care, an area that has received insufficient academic attention.

The purpose of the paper is to analyze the general approaches to the classification of patient rights and to develop a specific classification for patients receiving psychiatric care. This classification takes into account the patient's legal status, organizational-legal features, and the regulatory frameworks governing this type of medical care.

Results. The examination of existing approaches to the classification of patient rights, as discussed in the works of other scholars, reveals a lack of adequate systematization of patient rights in the field of psychiatric care. This study proposes a classification based on two criteria: the type of psychiatric care (psychiatric examination, outpatient, or inpatient care) and the procedure (general – voluntary, special – compulsory). Each category reflects distinct legal relationships and the patient's legal status.

Conclusion. By integrating these criteria, a comprehensive, multidimensional classification of patient rights can be created. This approach allows for a more thorough analysis of the various aspects of psychiatric care in the context of civil law relationships, ensuring a systematic and legally grounded understanding of patient rights in this sensitive field.

Keywords: patient rights, psychiatric care, classification of patient rights, involuntary psychiatric treatment, legal status of the patient, types of psychiatric care